

еклезіологічну модель, завжди робили це суб'єктивно, будемо і надалі спостерігати за новими церковними моделями, розуміючи при цьому, що й тут ми «бачимо ніби у дзеркалі, у загадці», «розуміємо частинно» (1 Кор 13:12).

Анатолій Денисенко

Dariusz Karłowicz. *Socrates and Other Saints: Early Christian Understandings of Reason and Philosophy* / перекл. Artur Sebastian Rosman, передмова Rémi Brague. Eugene, OR: Cascade Books, Wipf and Stock 2017. xvii + 93 с.

Насамперед слід зазначити, що Даріуш Карлович – не лише філософ і патролог, але також відомий громадський діяч, публіцист, видавець, засновник і головний редактор філософського щорічника «Політичне богослов'я». І він філософ у цілком античному дусі: не споглядач певних абстракцій, а людина, котра на практиці майстерно керується найвищим філософським мистецтвом – мистецтвом життя. Карлович – засновник і голова благодійного фонду св. Миколая. У 2007 р. він отримав нагороду польського Союзу мальтійських лицарів «Фенікс» за філософську, політичну та благодійну діяльність, а в 2011-му – Лицарський хрест ордену «Polonia Restituta» за громадську діяльність.

Робота Карловича, хоч і невеликого обсягу (180 сторінок польського видання, що вмістилися в 93 сторінках англійського перекладу), опублікована на батьківщині автора в 2005 р., стала серйозним поштовхом до роздумів як для патрологів, так і для філософів.

Книжка присвячена взаємозв'язку між християнською вірою на основі Одкровення й античною філософією у працях Отців Церкви, головним чином II і III століть. Книга складається з передмови (авторства Rémi Brague), вступу, чотирьох розділів, підсумків, бібліографії й іменного покажчика.

Головна тема першої глави «Які Афіни, який Єрусалим?» (с. 1-12) зрозуміла з назви. Автор шукає відповідь на питання з Послання до Коринтян: чи є щось спільне між «мудрістю Божою» і «мудрістю світу»; або ширше: який стосунок має розум до Одкровення? Назва другої глави «Що спільного мають розум і філософія?» (с. 13-31) говорить сама за себе. У третій главі «Скільки мудрості у філософії?» (с. 33-45) автор пояснює, що не завжди філософія є правдивою донькою розуму. Четверта, і найбільша, глава – «Селекція і адаптація» (с. 47-79) – показує, що саме і як можна взяти з філософії для досягнення кінцевої мети, тобто щастя і досконалості.

Особливу увагу автор приділяє Тертуліану, Юстинові Філософу, Климентові Александрійському. Він не намагається привабити читача своєю ерудицією або численними деталями, а скоріше представляє плоди зрілої рефлексії,

що можуть стати не тільки потужним стимулом для нового розуміння теми, а й допоможуть зрозуміти позірні протиріччя в ученнях згаданих Отців.

Однією з головних тез книжки Карловича є те, що в умовах дискусії про еллінізацію християнського Одкровення часто не звертають уваги на найважливіше – не вказують, котра саме філософія еллінізувала стародавнє християнство і яким був розмах еллінізації.

Без відповіді на це питання неможливо зрозуміти, чому ті самі християнські автори водночас і засуджували, і використовували філософію, та й навіть саме християнство називали філософією. Зрештою, філософію в давнину не вважали за суто теоретичну, інтелектуальну або спекулятивну дисципліну. Подібно до християнства, її сприймали як *ars vitae* – мистецтво життя. У VIII ст. Йоан Дамаскин навіть назвав богослов'я частиною філософії. Тільки середньовічна теологія звела філософію до статусу служниці (*philosophia ancilla theologiae*), до суто теоретичних роздумів. Сьогодні взаємозв'язок між стародавнім християнством і філософією хибно трактують як віковичний конфлікт між розумом, раціоналізмом, незалежністю від релігії й вірою на основі Одкровення.

Проте віра як обґрунтування знань у рамках античної філософії обговорювалася між скептиками і догматиками. Тому, якщо ми приймемо думку, ніби дискусія між філософією і вірою в давнину велася лише між скептиками і християнами, то слід припустити, що скептики були представниками справжнього духу античної філософії і правильного розуміння розуму. Таке редукування всієї античної філософії до самого лише скептицизму є неприйнятним. Заслуга Карловича полягає в тому, що він повертає елементу віри належне місце в різних філософських системах.

Від часів апостола Павла християни бачили багато спільних елементів між їхньою вірою і певними філософськими школами. Павлові належать такі слова: «Бо Його невидиме від створення світу, власне Його вічна сила й Божество, думанням про твори стає видиме» (Рм 1:20). Мало того, апостол продовжує: «Бо коли погани, що не мають Закону, з природи чинять законне, вони, не мавши Закону, самі собі Закон; вони виявляють діло Закону, написане в серцях своїх, як свідчить їм сумління та їхні думки, то засуджуючи їх, то оправдуючи» (Рм 2:14-15). Карловича цікавить, чи ми схильні переоцінювати раціоналістичні послання в словах апостола, і він відповідає на це з погляду Юстина, Климента і Тертуліана, спираючись на численні цитати з їхніх творів.

Саме використання філософської концепції Логоса апостолами Йоаном і Павлом показує, що й філософська мова не була для них чужою. Схожість деяких ідей Біблії з античною філософією спонукала Арістовула й Філона, представників єврейської діаспори в Александрії, уявити, що греки запозичили свою мудрість зі Старого Завіту. Це було початком «еллінізації» в інтерпретації Септуагінти. Від єврейських письменників поняття «вкрадена мудрість» передавалось і християнам, і деяким язичницьким письменникам (наприклад,

Нуменієві Апамейському). З одного боку, це поняття дозволяє пояснити подібність християнства до античної філософії, а з іншого боку, його заперечення призводить до необхідності визнати природне пізнання набагато важливішим, як це робить, наприклад, Августин.

У перших двох розділах – на мою думку, найбільш творчих – Карлович розкриває свою оригінальну концепцію, натомість останні два служать ілюстративним матеріалом, вибраним для обґрунтування авторових тез, і тут він розглядає достатньо відомі в патристиці тексти.

Ілля Бей

Marcela Andoková. *Rečnické umenie sv. Augustína v kázňach k stupňovým žalmom*. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS 2013. xiv + 266 с.

Праця Марцели Андокової про риторичне вміння св. Августина в його проповідях на степенні псалми є типовим прикладом міждисциплінарного дослідження, написаного на перехресті філософії, богослов'я, класичної філології, літературознавства, риторики й естетики. Авторка поставила собі за ціль показати риторичну майстерність, оригінальність, спосіб викладу й комплексність поглядів єпископа Гіппону та наблизити його проповіді до сучасного читача.

Методологічно акцент зроблено на чотирьох основних підходах до вивчення проповідей. По-перше, проповіді розглядалися як історичне джерело про різні питання з політичної, економічної, соціальної та культурної історії, а також історії побожності. По-друге, за допомогою діахронічного (історико-критичного) підходу і методу редакційного критицизму авторка робить спробу встановити джерела, з яких автор черпав натхнення для своїх проповідей. По-третє, було застосовано синхронічний підхід до вивчення цих гомілій як власне літературних творів. Шляхом літературного аналізу Марцела Андокова намагалася відповісти на питання, що ці давні тексти кажуть сучасному читачеві. По-четверте, особливу увагу присвячено самому процесові комунікації проповідника зі слухачами, зокрема головним аспектам цієї комунікації: якими були наслідки виголошених проповідей, як реагували на них слухачі, у яких формах ця реакція виявлялася.

Основною тезою дослідження було довести на прикладі гомілій Августина на степенні псалми, що проповідницька практика гіппонця узгоджувалася з його теорією християнської освіти, викладеною в творі «*De doctrina Christiana*».

У першому розділі «Августин – проповідник і тлумач псалмів» авторка представляє історичний контекст Августинових проповідей на псалми, вказує на їхню неоднорідність (деякі написано з метою виголосити перед вірними, інші – надиктовано як виклади для священників для подальшого передання